

Demosten nastoji utvrđivanjem Atene zaraditi još koji zlatni vijenac, ali mu to više ne polazi za rukom. Godine 336. tako se krvoločno raduje Filipovoj smrti da zaboravlja da mu je umrlo jedino dijete. Smučio se čak i Aleksandru koji je odustao od zahtjeva da mu Atena izruči Demostena.

Govorniku je, čini se, udarilo u glavu što je tako jeftino prošao. Prvo od jednog sumnjivca uzima novce za ono što je uvijek i sam činio: za huškanje Atenjana protiv Makedonaca. Dakako, našao se u progonstvu.

Ni to mu nije bila dovoljna opomena. Poslije Aleksandrove smrti, sudjelovao je u otporu njegovim nasljednicima. Ovi nisu bili ni upola tako profinjeni kao sin onog gnjusnog barbarina Filipa. Ništa ih nije spriječilo da se ozbiljno sprema za glavu skratiti osobu nasrtljivu poput Demostena. Najmanje ih je moglo smesti to što se on tom glavom služi za sastavljanje i izricanje najljepših govora antike.

U svom najboljem stilu, da bi im pokvario zadovoljstvo, Demosten se ubio sam.

Da je imao stvarnu snagu jednaku jeziku, nikada ne bi došlo do stvaranja Aleksandrove univerzalne države i evropska bi kultura ostala sakata.

To se finije kaže: da je imao snagu jednaku razumu, nikada ratoborni Makedonac ne bi zavladao Grčkom. Sve ovisi o gledištu.

128

U svakom slučaju, danas se češće nego Demosten spominju Filipike: tako se kaže kad netko javno, usmeno ili pismeno, ospe na nekog drugog drvlje i kamenje.

Leksikon JLZ

DEMOSTEN (← 384 do ← 322), atenski govornik i državnik; najveći ant. govornik uopće. Protivnik Filipa II i mak. ekspanzije u Grčkoj (Filipike, Olintski govori); za Aleksandra Velikog povukao se iz Atene i polit. života, a nakon njegove smrti ponovo se uključio u protumak. pokret. Osuđen na smrt, pobjegao i otrovao se na otoku Kalauriji.

Bruna Kuntić-Makvić

novе knjižige...

Darinka Nevenić Grabovac: **LIBER LATINUS**, Izdavačko-informativni centar studenata, Beograd 1975.

Prof. dr Darinka Nevenić Grabovac sastavila je za potrebe studenata fakulteta „koji latinski jezik uče kao obavezan ili fakultativan predmet“ (LL, str. 9), udžbenik koji sadržava zbirku komentiranih odlomaka ili manjih cjelina klasičnih rimskih i neolatinjskih pisaca. Gledajući u cijelosti, pred nama je zapravo panorama književnosti pisane latinskim jezikom u golemom vremenskom razdoblju od dva milenija.

Svaki sastavljač koji se nađe pred zadatakom da sačini ovakav udžbenik, već samim činom prihvaćanja ovakva posla, svjestan je da je svaki izbor tekstova u toj mjeri proizvoljan, da se i svako suprotno mišljenje može braniti s jednakom valjanošću argumenata. To, dakako, ne isključuje postojanje nekih čvrstih

uporišta koja izvjesnim tekstovima daju prednost, posebno u rimskoj književnosti, gdje je sud vremena o djelima već izrekao svoje mišljenje. Opasnost je veća na skliskom području još dovoljno neobrađena i nepoznata (u cjelini) neolatinšteta, gdje je kriterij odabiranja dosta nesiguran i gdje je subjektivnost jače zastupljena. No već na samom početku svoga rada sastavljač ovakve zbirke tekstova ograničen je u svojim zahtevima na dva načina: namjenom zbirke i njezinim opsegom. Najsretniji su sastavljači opsežnih antologija koje mogu primiti sve relevantnije autore i djela. Ovako, pod diktatom dvaju nimalo zahvalnih argumenata, sastavljanje udžbenika predstavlja vrlo složen zadatak. A možemo s punim pravom reći da je dr Darinka Nevenić svoj posao obavila vrlo dobro. To ne znači da je ova zbirka tekstova bez mana, no u svakom slučaju nije dan od nedostataka udžbenika nije toliko bitan da bi čitav rad doveo u pitanje.

129

LIBER LATINUS namijenjen je, kao što smo rekli, studentima kojima latinski jezik nije glavni predmet niti uža struka i to je sastavljanju udžbenika postavilo dva zadatka, reprezentativnost i pristupačnost, da bi na „ovim (...) tekstovima (...) studenti stekli određeno znanje koje bi im korisno poslužilo u izučavanju uže struke, pre svega pojedinih evropskih jezika i književnosti (...)“ (LL, str. 9). Stoga svakog autora uvrštenog u LIBER LATINUS treba prosuđivati s ova dva aspekta.

Pri izboru rimskih klasičnih pisaca autorica se, kako smo to naveli, kretala dosta poznatim i određenim putem, pa njezinu izboru imamo samo jedan prigovor: među izabranim piscima ne nalaze se ni Juvenal ni Marcijal, obojica u tolikoj mjeri i reprezentativni i pristupačni da je njihovo odsustvo nerazumljivo. Juvenal je najbolji rimski pjesnik satira (od svih čija su se djela sačuvala), a satira je u ovom udžbeniku zastupljena jedino proznim odlomcima Petronijeva *Satirikona*. Vjerujemo da je Juvenal mogao naći mjesta u knjizi, a isto to vrijedi i za Marcijala, jedinog pravog epigramatičara antike. Napokon, dr Darinka Nevenić Grabovac sama kaže da se trudila da „u izboru budu zastupljeni najvažniji književni rodovi i vrste: basna, novela, (...) oda, *epigram* i elegija.“ (LL, str. 9). Svom obećanju dr Darinka Nevenić Grabovac ovaj put nije udovoljila, jer epigrama u odjeljcima klasične rimske književnosti — nema. Nasuprot ovim dvama nerazumljivim izostavljanjima stoji također nerješiv problem zašto je u knjigu uvršten Kurcije Ruf, minoran autor, koji po reprezenta-

tivnosti svoga djela sigurno ne pripada u isti red kao i drugi pisci. Njegovo se prisustvo može pravdati tek jednostavnošću njegova jezika, ali i *samo* tom okolnošću. Sličan je slučaj i s uvrštavanjem Fedra kojem je posvećeno čitavih 5 stranica, tek jedna manje nego Lukreciju, a po prostoru je jednako zastupljen kao, na primjer, Katul! Nesumnjivo, Fedro ima svoje mjesto u ovakvoj zbirci, to više što je on jedini basnopisac koji je ušao u izbor, no smatramo da se smanjenjem broja Fedrovih basni i izostavljanjem Kurcija Rufa mogao naći prostor i za Juvenala i za Marcijala, koji bi udžbeniku dali svakako novu kvalitetu.

U odjeljcima neolatske književnosti pitanje izbora posve je otvoreno, no imamo na ovaj izbor jednu primjedbu: autori i djela gotovo su u cjelini talijanski ili hrvatski latinisti, a smatramo da je uz njih moralo biti mjesta i za druge nacionalne i kulturne centre, čime bi se uvjerljivo dokumentirala univerzalnost latinитета poslije propasti Rimskog carstva. Ovako bi manje upućen čitalac mogao pogrešno shvatiti izbor iz uskog područja, koji je doduše vrlo dobar ali ipak nedovoljan. Dakako, prostor nije dopuštao mnogo više, a o uvrštenima se i neuvrštenima može raspravljati, no mislimo da bi na primjer „*Vita Caroli Magni*“, pa neke najstarije kronike (mađarske, češke, poljske i dr.), kao i tekstovi filozofa, mogli u fragmentima znatno pridonijeti cjelovitoj viziji koju student, proučavanjem djela zastupljenih u udžbeniku, mora ponijeti o latinskom jeziku i njegovu utjecaju na kulturne tokove u prošlosti i sadašnjosti.

Prezentiranje tekstova u udžbeniku uvijek je specifičan problem. Moguća su razna grupiranja (po vremenu nastanka, po pripadnosti pojedinim stilskim ili kulturno-povijesnim razdobljima, po vrstama i sl), a svako od njih ima svoje prednosti i nedostatke. Kod sastavljanja udžbenika ovakve vrste trebalo je imati na umu da će se njime služiti prvenstveno studenti čije znanje latinskog jezika zahtijeva jednostavnije i pristupačnije tekstove, dok je, nasuprot tome, širina predstavljene građe zahtijevala upotrebu kronološkog grupiranja. Tim dvama uvjetima odgovorila je dr Darinka Grabovac u cijelosti. Naravno da je to nalagalo i izvjesne kompromise, jer tekstovi, preko kojih je ulazak u latinski jezik najlakši, ne bi po svojoj kvaliteti mogli zadovoljiti kriterij reprezentativnosti (za koji smo rekli da je jedna od dominantata ove knjige — u njezinu najboljem smislu); dapače, na samom početku rimske književnosti stoje tekstovi koji po svojim arhaičnim elementima u svakom slučaju nisu najprikladniji svrsi koja im je u ovakvu udžbeniku namijenjena. Dr Desanka Nevenić Grabovac taj je nedostatak spretno izbjegla birajući iz tog područja samo šezdesetak stihova Plautove *Aulularije* koji su obilato komentirani. Dakako da u *praktičnoj* upotrebi čitanje Plauta ne mora biti prvo, što uklanja čak i najblažu primjedbu kronološkom principu sastavljanja ovakve zbirke tekstova. Cezar, Salustije i Nepot, koji najčešće predstavljaju školski red u čitanju latinske lektire dovoljno su zastupljeni, pa se pri primjeni udžbenika u školske svrhe i o tome može voditi računa. Izbor tekstova koji su ušli u ovaj

udžbenik najosjetljivije je pitanje o kojem se može raspravljati. Svoje je principe autorica izložila slijedećim riječima: „Dugogodišnje iskustvo na ovom poslu nametalo nam je dužnost da za specifične uslove pod kojima studenti izučavaju latinski jezik, a vodeći računa o interesima nastave, pripremimo ovakav izbor tekstova ... Svi tekstovi nisu iste umjetničke vrijednosti, ali su zanimljivi i značajni u kulturno-istorijskom pogledu.“ (LL, str. 9). Pri uvrštavanju školskih klasika rimske književnosti dr Desanka Nevenić Grabovac polazila je već dobro utabanim putevima, dok je pri izboru preostalih autora rimske književnosti, koji se rjeđe nalaze u priručnicima za nastavne svrhe, u potpunosti opravdala svoje kriterije. U odjeljcima neolatske književne produkcije izbor se tekstova postavio i kao poseban problem. Naime, kao što smo napomenuli pri osvrtu na izbor autora u tom dijelu udžbenika, smatramo da je neolatska književnost data dosta jednostrano. Čini nam se da je autorica pri radu na ovome dijelu pošla putem čiji rezultat i nije mogao biti drugačiji. Naime, dr Desanka Nevenić Grabovac pošla je u svom izboru prvenstveno od *autora*, dok smatramo da je prvenstvo u procjeni trebalo pripasti *djelima*. Autorica je u želji da najmanje pogriješi pri uvrštavanju u udžbenik, vođena ponešto i svojim afinitetima, odlučila vlastite kriterije primijeniti na djela i autore koji su joj najbliži i koje dobro i temeljito poznaje. Iz opusa tih pisaca ona je izabrala najbolje. No drugačiji bi put, iako nesigurniji, donio kreativnije rezultate.

Što se tiče ortografske strane teksto-
va, dr Desanka Nevenić Grabo-
vac objasnila je neujednačenosti koje
se javljaju: „...iako smo se trudili (...) da se služimo najnovijim izdanjima, razumljivo je što ortografija neće biti svuda ujednačena. U komentarima smo tumačili te pojave (...)“ (LL, str. 9). Problem ortografije tekstova na taj je način najsretnije riješen, jer bi ujednačavanje, osobito u tekstovima neolatinskih pisaca, bilo štetno.

Komentari uz svako pojedino djelo uvršteno u ovaj udžbenik vrlo su temeljiti i vjerujemo da će omogućiti i slabijim poznavateljima latinskog jezika lako snalaženje u tekstu. Tekstovi su popraćeni i biografskim bilješkama koje daju sve bitne podatke potrebne studentima za situiranje pojedinih djela u njihov historijski i kulturni kontekst. U tim se bilješkama opaža dosta razlika kod pojedinaca: one idu od najšturijih podataka (Petararca, Pribojević, Bošković) do relativno opsežnih prikaza života i rada (Lukrecije, Seneka). Ne znamo zašto, ali *Carmina Burana* iz kojih je donijeta jedna pjesma potpuno su nezasluženo ostale bez ikakvih popratnih podataka. Sastavljanju ovih biografskih bilježaka trebalo je prići znatno pomnije i uzeti u obzir da će mnogima to biti (na žalost) jedina informacija o piscima koji se u udžbeniku nalaze. Trebalo je iskoristiti mogućnost da se na prikladan način i u određenom opsegu da nešto više od suhe informacije (što je, kako smo rekli, ponegdje i uspjelo). Na kraju ovog udžbenika dodano je i poglavlje o metrici koje je neophodno da bi studenti naučili ispravno čitati poe-

ziju.

I da zaključimo. Premda se čini da je na knjigu dr Darinke Nevenić Grabovac dato dosta primjedaba, smatramo da one nisu ni brojem ni značajem bitne za konačnu – visoku – ocjenu ovog priručnika. Smatram da će one, bar djelomično, moći služiti autorici u slučaju ponovnog tiskanja ove knjige: to bismo od sveg srca pozdravili. Prije svega zato što se nakon dosta duga vremena u nas pojavio udžbenik tako kvalitetan, a u isto vrijeme toliko svjež i poticajan, da bismo ga preporučili i onima koji studiraju latinski kao obavezan predmet, a posebno učenicima onih škola u kojima se osim latinske gramatike čitaju i rimski klasici. *LIBER LATINUS*, donoseći na jednom mjestu panoramu književnosti pisane latinskim jezikom, u kojoj njen dio nastao poslije pada Rimskog carstva 476. godine ne igra podređenu ulogu, otvara nove mogućnosti u afirmaciji učenja klasičnih jezika i antičke kulture u današnjici.

Zlatko Šešelj

Platon: Kratil, Biblioteka 1, Student-ski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1976.

Prijevod Platonova dijaloga *Kratil* prva je knjiga biblioteke koju je pokrenuo časopis *Teka*, a dijalog je preveo Dinko Štambak.

Kratil pripada ranim fazama Platonova stvaranja i filozofije, a u cijelosti je okrenuto pitanjima filozofije jezika, i u tome treba da tražimo njegovo aktualiziranje u naše vrijeme ko-

je se i samo sve jače okreće pomenu-
tim pitanjima. Problemi odnosa jezika i stvarnosti, jezičnog izraza i sadržaja i ostala pitanja s područja filozofije jezika izloženi su u ovom dijalogu, kako je to uobičajeno u Platonu, kroz razgovor koji vode s jedne strane Sokrat (a na njegova usta progovara sam Platon), a s druge strane dva protivnika: *Kratil*, učenik filozofa Heraklita, i *Hermogen*, učenik Sokratov. Predmet je razgovora otprilike ovaj: da li jezik ima svoju iskonsku prirodu ili je nastao nagodbom, dogovorom ljudi, da bi označio određene stvari. Temeljna antiteza koja je u ovoj disjunkciji izražena nije dobila svoj konačan odgovor ni do danas, a i Platon nam ne daje decidan odgovor prepuštajući sad jednom sud drugom od sudionika da snagom argumentacije ojačaju svoje stavove. Tako nam ni kraj dijaloga ne donosi definitivni odgovor, ostavljajući mogućnosti neprestana preispitivanja postavljanih teza.

Kratil je najraniji Platonov dijalog koji se pozabavio pitanjima jezika kojima će se Platon cijeloga života vraćati, no neće im više nikada prići na ovakav način. Kasniji dijalozi, čiji će predmet biti blizak *Kratilu*, okrenuti su većim dijelom retorici, koja u doba sofisticiranog prodora sve jače zaokuplja ne samo grčku omladinu već, svojom sveopćom prisutnošću, i sve slojeve grčkog društva. Evolucija Platonovih razmišljanja bez poznavanja *Kratila* bit će dobrim dijelom nejasna.

Hrvatski prijevod *Kratila* pojavljuje se u vrijeme u kojem zanimanje za jezik raste, a isto tako i zanimanje za Pla-

tonov opus, te mu je zadatak dvojak: da jezikoslovcima predoči prva razmišljanja o jeziku koja su se pojavila na evropskom kopnu, a da onima koji se bave Platonom i njegovom filozofijom pruži jedan temeljni tekst. Međutim, niti jedni niti drugi njime neće biti zadovoljni, jer je on, kao hrvatski tekst, potpuno neprihvatljiv. Znamo da je pitanje prevodenja vrlo osjetljivo (a posebno u ovakvu tekstu), no zato pri prevodenju treba početi od toga da grčki jezik ne možemo pretočiti u hrvatski samo zamjenom grčkih riječi njihovim hrvatskim istoznačnicama, već tu igraju važnu ulogu i druge osobitosti tih jezika, a i onaj „duh jezika“ koji treba osjetiti i prepoznati. Inače je prijevod loš, a ropsko držanje za original može ga učiniti i posve nerazumljivim. To se dogodilo i s ovim prijevodom što svjedoči i ovaj citat, uzet nasumce iz knjige: „Što je do mene, *Kratile*, reći ću ti da ne bih mogao nipošto jamčiti za ono što sam rekao; kako mi se činilo, onako sam ispitao stvar s *Hermogenom*.“ (str. 79); ili „Kada će, dakle, taj koji odustaje i udaljuje se s pravom se zaustaviti?“ (str. 71). Takvih primjera ima više, a cijeli prijevod nimalo nije u duhu hrvatskog jezika. Moramo biti svjesni da ovakvi tekstovi nisu namijenjeni samo specialistima već široj čitalačkoj publici, a ovakvi su prijevodi koji put medvjeda usluga izvorniku. Knjiga je popraćena kratkim ali sadržajnim uvodom Vladimira Filipovića o značenju Platonova *Kratila*, no smatramo da je trebalo osvijetliti i mjesto tog dijaloga unutar Platonova opusa. Također mislimo da je trebalo navesti i najvažniju literaturu koja može o ovome temeljitije informirati čitaoca.

Z.Š.

...i časopisi

134

★★★ Zbornik Zagrebačke slavističke škole, knjiga 3. Zagreb 1975.

Zbornik Zagrebačke slavističke škole okupio je u svojoj trećoj knjizi predavanja i materijale s četvrtog seminara Škole, održanog u kolovozu 1975. godine u Dubrovniku. Jedna od tema na ovom međunarodnom slavističkom skupu bila je i hrvatska književnost 18. stoljeća, a kako u to vrijeme djeluje u Hrvatskoj velik broj književnika i znanstvenih radnika čiji je opus u cijelosti ili bar djelomice pisan latinskim, to je i većina priloga iz ovog tematskog ciklusa morala govoriti i o ovom vidu književnog stvaranja u nas. U cijelosti su latinističkoj književnoj produkciji posvećena samo dva članka, Veljka Gortana o latinistima 18. stoljeća u sjevernoj Hrvat-

skoj i Josipa Torbarine o hrvatskim latinistima u Dubrovniku. Ostali su prilozi u manjoj mjeri, ili samo djelomično dotakli pitanje stvaranja na latinskom jeziku i nećemo ih ovdje prikazati.

Prilog Veljka Gortana pod naslovom „Latinisti 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj“ prikaz je života i rada petorice pisaca toga doba: Baltazara Adama Krčelića, Emerika Pavića, Franje Sebastijanovića, Matije Petra Katančića i Tita Brezovačkog. Prvi dio tog prikaza zauzima pomno načinjen opis burna života jedne od najzanimljivijih ličnosti 18. stoljeća Baltazara Adama Krčelića s velikim brojem podataka o njegovu svestranu radu. Posebno se u tom kontekstu spominju njegove poznate „Annuae“ „skandalozna kronika“ piščeva doba,

a dat je i pregled tiskanih Krčelićevih djela pisanih hrvatskim i latinskim jezikom.

Preostalim je piscima posvećeno znatno manje prostora pa se odjeljci svode na bio-bibliografske bilješke o svakom od navedenih autora, tek s ponekom ocjenom o njihovu doprinosu hrvatskoj književnosti.

Torbarina u svom prilogu „Hrvatski latinisti 18. stoljeća u Dubrovniku“ daje, poput Gortana, kratku i informativnu panoramu latinističke književnosti Dubrovnika. Za razliku od Gortana ne usredotočuje Torbarina svoj interes na pojedine literarne i znanstvene pojave toga doba, kako bi ih odvojeno analizirao i prikazao, već povezivanjem u nedjeljivu cjelinu, ne ispuštajući ni jedan bitan podatak, daje malu ali zaokruženu sliku jednog razdoblja kojem nije nedostajala dinamika stvaranja. Taj posljednji proplamsaj jedne duge i plodne tradicije donio je veliki broj djela koja su znatno obogatila ne samo našu kulturu već i nekima od tih autora donijela svjetsku slavu. Spomenimo samo Ruđera Boškovića i njegovu „Teoriju prirodne filozofije“, koja je kapitalno djelo u svjetskim razmjerima. Velik broj stvaralaca i djela Torbarina je spretno uključio u širi evropski kulturni kompleks i bez pretenzija da napiše iscrpnu povijest dubrovačke latinističke književnosti onog doba dao je solidan okvir bogatom mozaiku ideja i ostvarenja hrvatskih latinista 18. stoljeća. Oba članka pisana su za auditorij kojem je ovo gradivo uglavnom nepoznato. Potreba da se, ponajviše stranim slavistima, pruži i osnovna slika o stva-

ranju hrvatskih latinista ponukala je autore da ne zalaze u detalje već da oslikaju tek obrise tog značajnog dijela hrvatske književnosti. U tom su pogledu oba priloga u potpunosti ispunili svoju ulogu, a Gortanov je, s obzirom na bogatstvo podataka o djelima i njihovim izdanjima, dobar poticaj na dalje izučavanje.

Z.Š.

Dubrovnik 6/76

U ovom broju časopisa Dubrovnik tiskao je Željko Puratić svoju studiju „Neki originalni znanstveni i književni radovi dubrovačkog latinista Đura Ferića (1739–1820)“. Svoj interes za život i djelo ovog znamenitog hrvatskog latinista pokazao je Puratić u brojnim radovima objavljenima u periodici koji su, prema njegovim riječima, dijelovi šire studije koja obuhvaća analizu svih Ferićevih djela. U ovom se članku koncentrirao autor na Ferićeva djela o kojima je malo pisano: na Poslanicu Johannesu Mülleru, Poslanicu Michaelu Denisu, Poslanicu Juliju Bajamonti, Epigrame, Distihe te na neka manja djela na latinskom i hrvatskom jeziku. O navedenim djelima Puratić daje velik broj podataka i nastoji osvijetliti okolnosti njihova nastanka, njihovo značenje u Ferićevu opusu (a s obzirom na karakter pojedinih djela i na njihovo mjesto u Ferićevu životu), kao i moguće izvore i utjecaje koje treba pri analizi samih djela imati na umu. Sva su djela uz to i vrlo temeljito analizirana pri čemu je Puratić

135

nastojao karakteristična mjesta i preciznije odrediti donoseći njihov originalni tekst i prijevod. Posebno to vrijedi za zbirku distiha iz koje Puratić donosi deset primjera kojima dobro ocrtava karakter Ferićeva stvaranja.

Iako se u djelima koja su prikazana u Puratićevu članku ne radi o vrhunskim dometima Ferićeva duha, već o

djelima koja su nastala na periferiji njegovih interesa, i u njima se osjeća talent i izuzetna marljivost. Nema sumnje da Ferić pripada vrhunskim stvaraocima hrvatskog latinizeta i možemo samo pozdraviti ovakav Puratićev napor da zaokruži izučavanja njegove ličnosti i njegova književna rada.

Z. Š.